

ОСОБОВИЙ АРХІВ ОМЕЛЯНА ПРИЦАКА: ПРОБЛЕМИ ОПИСУВАННЯ, СИСТЕМАТИЗАЦІЇ ТА КЛАСИФІКАЦІЇ

Після відкриття у листопаді 2007 р. Меморіального Кабінету-бібліотеки Омеляна Прицака співробітниками Наукової бібліотеки НаУКМА було здійснено початковий розбір документів з особового архіву Вченого та їх первісне упорядкування за тематично-видовим принципом. Внаслідок цієї роботи з усього масиву документів було сформовано 57 скринь, кожна з яких отримала свою назву, а крім того було коротко анонсовано і їх зміст. Першопрохідцями архівних «нетрів» стали *Назар Ігоревич Панчій*¹, *Олександр Олексійович Циганенко*² і *Олександр Іванович Галенко*³ (далі в тексті вони фігуруватимуть як «упорядники»). Останні найбільше причинились до наукового опрацювання архіву та його систематизації, але особливо багато сил та енергії до упорядкування документальної колекції доклав Н.Панчій, який (паралельно з упорядкуванням архіву) разом з *Інною Олександрівною Кізченко*⁴ проводив початковий розбір книжкової колекції О.Прицака, а також займався бібліографічним описом деяких іншомовних книжок. Ця робота заклала основу для подальшого опрацювання документів з метою уможливлення широкого доступу дослідників до творчої спадщини цього видатного вченого.

Перший комплекс систематизовано документів складають творчі матеріали вченого. У скрині під назвою «*Походження Русі*» упорядниками були згруповані документи, що стосувались даної наукової проблеми (це були, насамперед, копії різних статей та документів, а також рукописи та чернетки). Як відомо, результатом наукових пошукувань О.Прицака став вихід у світ двох томів його фундаментальної праці «*Походження Русі*» (загалом планувалось сім)⁵. Інші рукописи, і зокрема ті, тематику яких через нерозбірливий почерк було важко встановити, відбирались окремо. У скрині «*Слово о полку Ігоревім*» зібрані всі підготовчі матеріали до цієї монографії, впорядковані власноруч О.Прицаком і частково його дружиною Л.Д.Прицак (деякі записи зроблені її рукою, оскільки на той час Омелян Йосипович не міг писати самостійно). Також до цієї скрині потрапила певна кількість вибраних статей інших авторів, що стосуються цієї теми.

Скриня «*Гарвард*» містить університетські обіжники, списки, звіти, накази, розпорядження, листи (деякі за підписами деканів та ректора Гарвардського університету) та інші документи аналогічного характеру. Тут також представлені довідкові матеріали та копії окремих публікацій, які стосувались історії та діяльності гарвардського наукового осередку. Загальна кількість документів у цій скрині є невеликою, проте зважаючи на важливість цього періоду в житті О.Прицака та у зв'язку з тим, що ці матеріали допомагають реконструювати наукове середовище Омеляна Йосиповича – упорядниками було прийняте рішення про їх виділення в окрему групу. Документи, які стосувались домогосподарства та приватного життя О.Прицака у Волеслі (Масачусетс), увійшли до скрині «*House Deeds*». У переважній більшості це чеки і квитанції (як то: квитанція про сплату щорічного податку на утримання машини з зазначенням, яка саме, чеки на оплату за встановлення нових вікон до приватної оселі О.Прицака та інші документи родинно-побутового характеру, що дозволяють значною мірою реконструювати «сімейну бухгалтерію» Вченого.

¹ Абсолютент Київського національного університету імені Тараса Шевченка, філолог за фахом, знавець перської мови, у 2007-2009 рр. – співробітник Наукової бібліотеки НаУКМА.

² Директор архіву НаУКМА.

³ Кандидат історичних наук, старший науковий співробітник. Брав участь у створенні Інституту сходознавства ім. А.Кримського НАН України, у 1996-1998 – заступник директора з наукової роботи згаданого Інституту, у 1998-1999 – в.о. директора. З 1992 р. викладає історію Кримського ханату, Османської імперії та степових держав Євразії у НаУКМА (доцент кафедри історії).

⁴ Організатор-керівник Меморіального кабінету-бібліотеки Омеляна Прицака НаУКМА.

⁵ *Прицак О. Походження Русі. Стародавні скандинавські джерела (крім ісландських саг). [пер. з англ. О.Буценка та Ю.Олійника]. – Т.І. – К., 1997. – 1080 с.; його ж. Походження Русі. Стародавні скандинавські саги і Стара Скандинавія. – Т.ІІ. – К., 2003. – 1304 с.*

У скрині «УНГУ»⁶ відклались списки його співробітників, чернетки видавничих планів, окремі документи, що стосувались створення та діяльності Гарвардської бібліотеки давньої української літератури. Тут також присутні редакційні матеріали та чернетки статей, які надсилались до Гарвардського студентського журналу «Рецензії», решта паперів характеризує діяльність наглядового комітету «Українських Гарвардських Студій» (Standing Committee on Ukr. Studies); крім того тут також представлені відгуки преси про діяльність HURI, його фінансові звіти тощо.

Упорядниками було окремо згруповано матеріали, які стосувались академіка Агатангела Кримського (скриня «А.Кримський»). У згадуваній скрині представлені матеріали біографічного характеру про А.Кримського, машинописи та відбитки його статей, рукопис однієї з монографій вченого, а також інші матеріали, які не стосуються безпосередньо А.Кримського (тут, зокрема, зберігаються нотатки авторства О.Пріцака та невелика кількість листів різних адресатів до Омеляна Йосиповича).

У скрині «Автореферати» зібрано близько 50 авторефератів дисертацій, захищених за останні півстоліття (більшість з них припадає на 1990-ті рр.), коли проф. О.Пріцак перебував в Україні та брав участь в атестації науковців вищої кваліфікації.

Однією з найважливіших і значущих частин особового архіву Вченого є блок («8») впорядкованих самим Омеляном Йосиповичем в алфавітному порядку різних матеріалів численного кола науковців з його власноручними примітками та маргіналіями. Вони зберігаються в значній кількості невеликих коробок, і більшість їх вмісту стосується історії Сходу або східної філології (здебільшого це статті та різні відбитки з журналів та книг). Упорядники дійшли до слушного висновку про недоцільність розформування цього блоку матеріалів та його цілісного зберігання, зважаючи як на обсяг матеріалів (20% від загальної кількості всіх документів), так і з огляду на проведену О.Пріцаком значну роботу з упорядкування цієї частини архіву.

До скрині «Арабістика» упорядниками були включені копії рідкісних архівних документів, написаних арабською та перською мовами; в ній також представлені матеріали, що стосувались релігійних вчень (мусульманство, хасидизм), культурології арабського сходу та арабської історичної географії. Скриня «Бібліографія» акумулює в собі списки вибраної бібліографії О.Пріцака, а також окремий список всіх книг з його приватної бібліотеки, який очевидно був укладений вже після смерті Вченого з метою підготовки її до перевезення в Україну.

Сформована Н.Панчієм скриня «Вибрані статті та періодика» увібрала в себе матеріали різних авторів, які стосувались загальноісторичних та лінгвістичних тем. До неї не потрапили матеріали з норманістики, історії тюрків та деяких інших наукових напрямів, які були систематизовані за «авторським» принципом (тобто статті авторства одного науковця склали окремі теки цієї скрині).

В скрині «Гарвардський проект» упорядниками було зібрано матеріали, пов'язані з підготовкою до видання окремих томів «Гарвардської Бібліотеки Давнього Українського Письменства» (як відомо цей проект реалізовувався у зв'язку з наближенням тисячоліття хрещення Русі-України, починаючи з 1984 р.). Крім О.Пріцака участь у цьому проекті брали Олекс Мишанич, Ярослав Ісаєвич, Едвард Кінан та ін. (члени редколегії цієї серії), а також Ришард Лужни (Краків), Рікардо Піккіо (Неаполь), Ганс Роте (Бонн), Юрій Шевельов (Нью-Йорк), Вільям Федер (Амстердам) та ін. (члени редакційної ради).

Ще одна скриня – «Діаріум Орлика» – містить кілька рукописних зшитків ймовірно авторства Ілька Борщака, які опинились серед паперів Вченого в зв'язку з підготовкою до видання окремих томів «Гарвардської Бібліотеки Давнього Українського Письменства», а також копії документів з Національного архіву Швеції у Стокгольмі.

В скрині «Друковані матеріали зі встановленим авторством Пріцака» скупчено опубліковані монографії, статті (у переважній більшості), окремі відбитки, вирізки з газет (невелика кількість) авторства О.Пріцака. Практично всі вони містять вихідні дані (місце і рік публікації). Крім того, тут представлені *offprints*, що здебільшого використовувались для університетських потреб.

⁶ Український науковий інститут Гарвардського університету.

Скриня *«Інститут сходознавства»* містить документи, що стосуються діяльності цього підрозділу НАН України, в ній також відклались окремі матеріали археографічної комісії, роботою якою керував О.Пріцак.

Вміст скринь *«Історія тюркських народів»*, *«Історія України»*, *«Юдаїка»* становлять копії різних статей і матеріалів відповідної проблематики, скрині *«Картти»* – копії різних картографічних документів, картки і візитки утворили однойменну скриню, скриня *«Копії документів»* містить відбитки різних архівних документів (їх ліву частину становлять копії документів і договорів періоду Козаччини, і зокрема ті, що розкривають взаємини Б.Хмельницького і урядів Османської імперії та Кримського ханства).

У скриню *«Лариса Пріцак»* вилучені матеріали (чернетки, рукописи та ін.), які стосувались підготовки Л.Д.Пріцак (дружиною Омеляна Йосиповича з 1997 р.) дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за темою *«Економічна і політична візія Богдана Хмельницького та її реалізація в державі Військо Запорозьке»*, що була опублікована у вигляді монографії у 1999 р. Більшість матеріалів цієї скрині – її авторства, крім того сюди увійшли всі матеріали, написані рукою Л.Пріцак, у т.ч. й її листи та автореферати її дисертації.

Під час сортування листів, адресованих О.Пріцаку, упорядники намагались згрупувати їх окремими теками за дописувачами (авторами), а також інтенсивністю листування, в результаті чого було сформовано цілу низку добірок листів різних авторів (зокрема О.Галенка, Ю.Кочубея, Остапчука та ін.), які пізніше були скупчені у скрині *«Персоналії»* (про неї див. нижче). Водночас деякі листи були віднесені до скрині *«Інші справи»*. Нарешті тут також відклались різні запрошення, адресовані О.Пріцаку, а також програми конференцій. До окремої скрині упорядниками було відсистематизовано й листівки, що в різний час були надіслані О.Пріцаку.

До скрині *«Літописи»* увійшли копії різних літописів, що становили науковий інтерес для О.Пріцака, до скрині *«Навчальні курси О.Пріцака в Гарварді»* – рукописи лекції з історії України, всесвітньої історії та інших курсів. Скриня *«НТШ, УВУ, УВАН»* містить у переважній більшості документи (обіжники, періодичні видання та ін.), що ілюструють наукову діяльність цих українських наукових осередків. У скрині представлені також листи керівників цих установ (відповідно – А.Жуковського, М.Лабуньки, А.Білецького), адресовані О.Пріцаку.

У скринях *«Нумізматика, археологія»* і *«Орлик»* зібрані тематичні матеріали, які стосуються лише цих тем, скриня *«Особисті справи»* містить кілька сформованих тек, до яких включені окремі документи особистого характеру (зокрема, запитання аудиторії під час публічних лекцій та виступів О.Пріцака в Україні на початку 1990-х рр.), його відгуки на своїх колег та їх праці, інтерв'ю Вченого, які він дав кільком газетам та журналам (перша половина 90-х рр. XX ст.), документи про надання українського громадянства О.Пріцакові та вручення йому державних премій.

Одна з найзімістовніших скринь – *«Персоналії (вибрані)»*, в якій скупчено листи кореспондентів О.Пріцака. Упорядник (Н.Панчій) намагався встановити коло тих осіб, з якими він найчастіше листувався, відкладав і зберігав матеріали їх авторства, рецензував їх праці та давав поради. Поступово цей список збільшувався, але очевидно, що він не охоплює всіх осіб, з якими О.Пріцак провадив листування. Попри це, він обіймає велику кількість документів, які в свою чергу пов'язані з іншими скринями архіву.

Упорядник виділив таких кореспондентів О.Пріцака: Андрусак, І.Борщак, Imre Boba, Н.Баскаков, Бубенок, S.Brownsberger, У.Байгур, О.Зілінський, Волчук, Ворох, von Gabain, Грабович, N.Golb, P.Grimsted, Garzya, Ю.Гаєцький, Галенко, Драч, Don Ostrowski, Я.Дашкевич, Дорошенко, Dziewanowsky, А.Делева, Ю.Кочубей, Кравців, Т.Коструба, Качмарська, Кононов, Крип'якевич, Кравченко, М.Кордуба, С.Rafadar, Я.Ісаєвич, Irene (дочка О.П.), Guu Imart, Пастернак, Перфецький, N.Porpe, Picchio, В.Потульницький, Плігузов, Портнов, Плющ, Соломія Павличко, Лисяк-Рудницький, T.Lewiczky, Lehr-Splawinski, Луцький, М.Lupul, М.Лабунька, Horace Lunt, Радейко, Рибалкін, мати О.П., Мишанич, P.Magocsi, Ю.Марр, А.Малицький, В.Мороз, Мінорський, Оглоблін, Остапчук, Субтельний, Солженіцин, Я.Славутич, Sysyn, Сороковський, Севортян, Цветелін Степанов, Скоропадський, Сверстюк, Феденко, Г.Ферхад, Fletcher, Frye, Шевельов, Шіммель, І.Шевченко, Шпорлюк, Halasi-Kun, Zeki Veledi Togan, S.Shaw.

Скриня «*Про О.Пріцака*» містить матеріали різного характеру про громадську та наукову діяльність Вченого. У переважній більшості це окремі примірники та вирізки з різних діаспорних видань, а також українська періодика (з 1991 р.); до цієї скрині включені й відгуки на окремі праці О.Пріцака (переважно на «Походження Русі»). Працюючи над формуванням цієї скрині упорядник (Н.Панчій) зробив висновок, що Вченого «не надто цікавила така увага до власної персони, це можна зрозуміти хоча б з того, що попри великий і в основі своїй впорядкований архів йому не траплялись впорядковані матеріали, що б відображали діяльність фондоутворювача. Більшість вирізок з газет було зібрано з розсіпів»⁷.

Під час опрацювання матеріалів архіву була сформована скриня «*Рукописні матеріали зі встановленим авторством Пріцака*», до якої увійшли автографи та рукописи Вченого. В скрині «*Студентські реферати*» зібрані реферати студентів, які очевидно відвідували лекції О.Пріцака (чи принаймні готували роботи на ті теми, що його цікавили), і таким чином опинились (інколи з оцінками) в архіві. Скриня «*Суспільно-наукова діяльність О.Пріцака в Україні на початку 1990-х років*» містить матеріали, пов'язані з викладанням О.Пріцаком в Київському державному університеті імені Тараса Шевченка, його роботою в археографічній комісії та Інституті сходознавства, а також в деяких інших українських інституціях та установах.

Увагу дослідників без сумніву привернуть матеріали, які увійшли до скрині «*Тисячоліття християнства*», діяльну участь у підготовці до відзначення якого брав О.Пріцак. Цей проект задумувався ним як найкраща нагода для презентації наукових здобутків зарубіжних українознавців. В його рамках було організовано видання серії «Тисячоліття християнства в Україні-Русі», у т.ч. й перевидання солідних досліджень з цієї проблематики авторства провідних дослідників української історії. Відзначимо. Що значну організаційну та фінансову підтримку цим ініціативам надав Фонд катедр українознавства Гарвардського університету. У 1987 р. було видано матеріали симпозіуму (відбувся у Сент-Пол Університеті за участю О.Пріцака, А.Пекара, О.Гаєцького, П.Біланюка, Б.Боцюрківа, М. Бурдо та ін.), що був присвячений тисячоліттю хрещення України. У 1988 р. з нагоди 1000-ліття Хрещення України було опубліковано збірник матеріалів «Тисячоліття українського християнства» за загальною редакцією Миколи Чіровського.

З цією скринєю досить тісно кореспондується інша – «*Українська Церква*», в якій увійшли копії статей і рукописи, що надсилались О.Пріцаку для оцінки, і які стосувались стану справ української католицької (греко-католицької) церкви в Україні у повоєнний період в Радянському союзі, а також на еміграції. Підготовка до відзначення 1000-ліття християнства відобразилась на кількості таких матеріалів. Як приклад – фінансовий звіт про витрачені кошти на проведення професійного фільмування Ровенського Конгресу у 1988.

Скриня «*ФКУ*» («Фонд Катедри Українознавства») містить документи Союзу Українських Студентських Товариств Америки, який у 1957 р. виступив з ініціативою організації української кафедри в одному із престижних університетів США. Згадуваний Союз виступив з ініціативою заснування «Фонду Катедри Українознавства» (ФКУ) для збору коштів для її постійного функціонування у майбутньому в структурі одного з університетів США. Очолив ФКУ С.Хемич, який разом зі своєю дружиною розгорнув активну діяльність з пошуку жертводавців і меценатів.

Окрема скриня під умовною назвою «*Фото*» включає в себе фотоальбоми і окремі світлини (на більшості з них відсутні жодні надписи, що значно ускладнює їх атрибуцію), до іншої увійшли рукописи перших дисертаційних праць О.Пріцака, написаних у Німеччині в 1950-х рр., рукопис Тауфіка Кезми (колеги А.Кримського), щоденники О.Пріцака та деякі інші матеріали, у ще одній скрині зібрані квитки, чеки про оплату рахунків (переважно за доставку книг через видавництво Отто Гарасовіча в Німеччині), документи про проживання в готелях, міжнародні перельоти та ін. Окрема папка «*Медицинські справи*» містить документи довідки лікарень та результати медичних обстежень О.Пріцака.

До скрині «*Хозари*» увійшли окремі рукописи та копії статей, дотичні цій темі. Решта матеріалів, що кореспондуються з цією науковою проблемою, зібрані у скринях «*Персоналії*» (див. Норман Гольб) та «*Юдаїка*».

⁷ Нотатки упорядника.

Тлумачення аятів, огляди розвитку історії та культури ісламського суспільства, і взагалі все, що стосується ісламу, були відсистематизовані упорядником до скрині «*Muslim World*».

Скриня «*М. Грушевський*» зібрано копії праць Грушевського, що цікавили О.Пріцака (слід додати, що останній був головою редколегії повного видання його праць вже за часів незалежності).

У скрині «*Гарвардська бібліотека давнього українського письменства + HARVARD PROJECT*» відклались документація про реалізовані наукові проекти та опубліковані в їх рамках твори, а крім того міститься матеріали низки видань, що не були доведені до кінця або лише планувались (у т.ч. проект видання листів В.Липинського, бібліографія Драгоманова, мемуари Вернадського та ін.). Список опублікованих УНІГУ творів включає такі назви: «Літописи княжої доби», «Літописи козацької доби», «Середньовічна українська писемна творчість», «Полемічна література», «Твори доби культурного відродження», «Писемні традиції Гетьманщини» (драма, мемуари, щоденники, подорожня література). З огляду на значну кількість документів і особливу увагу О.Пріцака до Гарві Гольдблата упорядник виокремив зібрання його праць про середньовічну українську літературу в рамках цієї скрині.

Складовою частиною проекту відзначення 1000-ліття християнства був *HARVARD PROJECT*, який почав реалізовуватися у 1987 р. за фінансової підтримки української діаспори як «Гарвардська бібліотека давнього українського письменства». Через брак фахових перекладачів творів давньої української літератури та деякі технічні труднощі серія українських перекладів стала окремою і отримала назву «Київська бібліотека давнього українського письменства». З'явилася підсерія «Студії» (наукові розвідки, що трактують давню українську літературу, яка є недоступною українському читачеві)⁸. В рамках проекту була заснована Археографічна комісія (1981), що мала своїм завданням видання пам'яток історії України різними мовами. Щоквартальник «*Harvard Ukrainian Studies*» та журнал «*Recenzija*», в якому друкуються англійською мовою рецензії на книжки українських науковців здобув собі популярність в англослов'янському науковому світі.

До скрині «*Дисертації, проекти, об'єкти невидані праці*» були відібрані написані учнями (у переважній більшості) О.Пріцака, надіслані йому для рецензування. У скрині «*Історія Євразії та Далекого Сходу (Японія, Китай, Корея)*» скупчено статті, матеріали інших авторів, що відклались в архіві, в яких аналізуються різноманітні проблеми історії, культури, лінгвістики народів Євразії (і, зокрема, сфери особливої зацікавленості О.Пріцака – алтаїстики). З огляду на те, що О.Пріцак брав діяльну участь у роботі багатьох конференцій в Індії, Японії, Кореї та ін., архів вченого постійно поповнювали різні матеріали зі сходознавчої тематики.

Аналіз проведеної упорядниками роботи з матеріалами особового архіву (фонду) Омеляна Пріцака дозволяє зробити висновок, що розбір та групування його документів мали попередній характер, запропонована упорядниками схема систематизації була цілком інноваційною. Нині існує нагальна потреба продовжити роботу із систематизації та каталогізації архіву Вченого, що покладається на співробітників створеного у грудні 2009 р. *Науково-дослідного центру орієнталістики імені Омеляна Пріцака НаУКМА* (нині у його штаті три науковці: *І.В.Срібняк, Т.М.Сидорчук, В.В.Черноіваненко*). Нова схема систематизації особового фонду Омеляна Пріцака (розробник – старший науковий співробітник Центру *Т.М.Сидорчук*) враховує останні досягнення архівної науки та спирається на універсальні стандарти систематизації особових архівів видатних діячів науки і культури. В найближчих планах співробітників наукового підрозділу НаУКМА – розробка сайту Центру, що створило би додаткові можливості для ознайомлення наукового загалу тими з матеріалами, які відклалися в особовому фонді видатного українського Вченого.

⁸ В рамках цього проекту вийшов зокрема шостий том «Історії української літератури» М.Грушевського (як перший випуск підсерії), присвячений українському культурному відродженню XVII ст.